

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

УДК 61.616.76

О. А. Білецький, С. В. Сарнацький

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ НОРМИ Й ПАТОЛОГІЇ (НАЙДАВНІШИЙ ПЕРІОД: ОЛЕКСАНДРІЙСЬКА НАУКА, ДАВНІЙ РИМ)

В IV столітті до християнської ери афінська освіченість досягла піку свого розвитку, та у силу цілого ряду умов соціально-економічного й політичного характеру, стала занепадати. Центр ваги елліністичної культури перемістився в Олександрію.

Це молоде місто зробилося інтелектуальним центром древнього світу. Задовго до того, як Древній Рим політично об'єднав усе Середземномор'я, Олександрія являла собою переплетення культур Афін, Рима й Малої Азії.

(Сюди приїжджали з усієї імперії такі знаменитості як математик Евклід, художники Апеллес і Антифіл, лікар Герофіл, історик Гекатей Абдерський, ритор Диодор, поет Філет, граматик Зенодот, Архімед і безліч інших видатних представників науки й мистецтва того часу).

Це був на той час найбільший елліністичний центр, свого роду філософська лабораторія гностичної користі.

Тут, на берегах Нілу, отримали подальший розвиток наукові ідеї, що колись виникли в грецькій метрополії. На жаль, ми не маємо достовірних відомостей про те чи мали будь-яке відношення до психіатрії засновані Птолемеєм I Сотером перший університет світу (університетський комплекс Музейон) і храмовий комплекс Серапійон.

Музейон містив у собі чотири факультети, бібліотеку, складену Аристотелем, лабораторії й лекційні зали, приміщення для викладачів, кімнати для занять зі студентами, ботанічний і зоологічний сад, обсерваторію. По суті – це був прообраз науково-дослідного інституту.

Серапійон був храмом головного божества елліністичного Єгипту Серапіса. У ньому розташовувалася філія Олександрійської бібліотеки, що мала близько 70000 сувоїв. На території був і шпиталь. Тут же читалися медичні лекції.

Поки Рим зі змінним успіхом воював із сусідами, а жерці Асклепія узурпували в римській медицині чільну роль, в Олександрії, на протилежному березі Середземного моря, стала розвиватися більш раціональна медицина.

Герофіл (бл. 335-280 р.р. до н.е.), онук Аристотеля, і Ерасистрат (до речі, мав дозвіл на анатомування полонених) (бл. 310-250 р.р. до н.е.), зробили ряд важливих анатомічних і фізіологічних відкриттів і були пізніше визнані гідними почесних звань «Батька анатомії» і, відповідно,

«Батька фізіології». Уперше в історії медицини їм було дозволено анатомувати трупи людей і вони з успіхом скористалися цим дозволом, попутно займаючись вівісекцією. Особливо великий внесок вони зробили у вивчення нервової й серцево-судинної систем. Для наступного вивчення мозку був дуже важливим опис Герофілом судинної мережі й оболонки мозку й теорія Ерасистрата про функції мозку.

Вважається, що Герофіл, уперше визначив роль мозку як центрального органа всієї нервової системи. Він описав мозкові синуси й, можливо, уже знав розходження між чуттєвими й руховими нервами. Його сучасник Ерасистрат описав слуховий, зоровий та інші черепні нерви й запропонував анатомічний спосіб визначення розуму й здатностей людини. Масштабом служила площа поверхні мозку, розмаїтість і глибина звивин.

Пізнання нервової системи – одне з головних досягнень олександрійської лікарської науки. Але нам, повторюємо, невідомо, чи існувала в древній столиці Єгипту будь-яка організація допомоги або піклування про душевнохворих, і які були погляди, наприклад, того ж Ерасистрата на психічні захворювання. У легенді про лікування сина сирійського тирана, він з'являється перед нами досвідченим психологом-практиком і психотерапевтом. У юнака, можливо, був депресивний стан. Ерасистрат запідозрив потаємну любов до мачухи й виявився правим. Це відбулося приблизно за 2 тисячі років до Фрейда.

Після Ерасистрата й Герофіла олександрійська медицина у зв'язку з економічним і культурним занепадом держави Птолемеїв нічим новим себе не виявила.

(Розвиток олександрійської науки гальмувався в силу дріб'язкового педантизму. Сектантська уцербність спостерігалася не тільки в економіці, політиці й філософії, але також і в медицині. Послідовники Герофіла й Ерасистрата засновували школи, у цілому дотримуючись заповітів своїх учителів. Однак школи ці відрізнялися одна від іншої, як відрізнялися один від другого скептики, стоїки, епікурійці й догматики).

Така була медицина Олександрії, якщо судити про неї за матеріалами, що дійшли до нас від давніх часів.

Вона не була серйозною віхою в історії древньої медицини, а була лише одним із епізодів у її історії безпосередньо після Гіппократа.

Із середини I століття до н.е. провідна роль у медицині древнього світу переходить до Древнього Рима.

У період римського панування на Середземному морі й низки Пунічних воєн виникла гостра необхідність в ефективній лікувальній допомозі пораненим. Організація мережі шпиталів по дорозі, що веде в Рим, була економічно більше виправданою, ніж доставка поранених на лікування додому. Розвиток такої системи шпиталів – першої у своєму роді – було явищем не тільки практично доцільним, але й сприяло прогресу медицини. Лікарі в цих закладах, які були в основному з полонених греків, не належали до римської школи медиків. Перш ніж

вивчити й узагальнити медичні праці греків, римляни познайомилися із практикою грецьких лікарів.

Некваліфікована медична практика, з якою міг упоратися непрофесіонал була віддана на відкуп рабам і цирюльникам, які повинні були повертати своїм хазяям гонорари за лікування. Крім того, треба було бути воістину безстрашною людиною, щоб зважитися переселитися із Греції в Рим і отримати там можливість практикувати як лікар, тому що римляни нехтували греками.

Лікувальних закладів у сучасному розумінні не існувало. Так звані «асклепії», скоріше були санаторіями релігійної користі для заможних громадян.

Щоб зберегти боєздатність армії й надавати хірургічну допомогу в боях, для поранених і хворих воїнів були створені військові шпиталі (валетудинарії, буквально – здравниці) – прообрази сучасних реабілітаційних центрів.

Наприкінці I – початку II століття над древньою медичною місцевістю та її околицями піднялася велика фігура Авла Корнелія Цельса (30-25 р.р. до н.е., 40-45 р.р. н.е.), першого римського письменника з питань психіатрії.

Він не був лікарем. Різнобічно розвинений дилетант, Цельс залишив нащадкам величезну енциклопедію, в яку, крім усього іншого, увійшли 8 книг медичного змісту. В одній з них є, хоча й коротка, але систематизована обробка вчення про психічні хвороби. Зокрема, у ній Цельс описав френіт і меланхолію. Можна припустити, що в його творах відбилася значна частина не олександрійських оригіналів, що дійшли до нас. Так, завдяки Цельсу ми знаємо про роботи Герофіла, Ерасистрата й інших лікарів і вчених Олександрійської школи.

Він поклав початок психотерапії й значно розвив учення про дієтичне лікування душевнохворих, про лікування кровопусканнями, моціоном, іграми й т.д. Задовго до Ф. Пінеля й Ж.-Е.-Д. Ескіроля він пропонував обходитися з душевнохворими гуманно, борючись з тілесним і психічним тиском.

Ці вказівки Цельса мали для майбутньої практичної психіатрії неоціненні наслідки.

Друга, не менш велика, фігура, що досліджувала психічне життя в зв'язку з тілесним – давньоримський лікар Клавдій Гален (129 р. – 201 р.), батько експерименту в медицині, що вивчала анатомію нервової системи. На його думку розумна душа перебуває в мозку, пристрасті – у серце, а бажання – у печінці. Він описав залежність життєдіяльності цілісного організму від нервової системи, розширив медичні поняття про головний мозок, де, як він вважав, виробляється й зберігається «вищий сорт» пневми як носительки розуму.

Одним із перших він виділив такі душевні хвороби як меланхолію й іпохондрію, манію, *Phrenitis* і *Lethargus* – з ахворювання з явищами ступору; *Dementia* – слабоумство.

Гален добре диференціював епілепсію й істерію й описав їх з дивними для теперішнього часу подробицями.

Гален велику увагу приділяв афектам, стверджуючи, що первинними при афектах є зміни в організмі («підвищення серцевої теплоти»), а прагнення ж до помсти – на другому місці.

Один із найбільших філософів античної епохи, засновник римської школи неоплатонізму Плотін (бл. 203 – бл. 269 р. н.е.), затвердив принцип абсолютної нематеріальності душі. Якщо відволіктися від релігійної метафізики, то в Плотіна психологія вперше в її історії стає наукою про свідомість, що розуміється як «самосвідомість».

Чого б він не торкався – здатності відчувати й сприймати, пам'ятати, мислити – він бачив, напрочуд прозорливо.

Але ще важливіше те, що крім цих здатностей він виділив спрямованість душі на себе (вона як би стежить за своєю роботою, стає її «дзеркалом»), на власні незримі дії, тобто володіння внутрішнім поняттям про психічні функції.

Пройде майже півтора тисячоріччя, перш ніж у 17 сторіччі англійський філософ Джон Локк для визначення такої здатності вперше використає поняття «рефлексія», усвідомивши її невід'ємним «механізмом» свідомої діяльності людини, що з'єднує його орієнтацію в зовнішньому світі з орієнтацією у світі внутрішньому.

Учення Плотіна вплинуло на Блаженного Августина (354-430 гг. н.е.) – християнського богослова, філософа, одного із найвпливовішого з проповідників і Батьків християнської церкви. Він затверджував, що воляова активність направляється тільки Богом, причому це керування виробляється за допомогою самосвідомості, тобто усвідомлення людиною своїх можливостей і прагнень.

Такий шлях саморозвитку був описаний у його знаменитій «Сповіді» (підсумку міркувань про ставлення особистості до себе й інших людей), що можливо стала дороговказною ниткою для інтроспективної психології наступних століть, тому що в ній уперше говорилося про пізнавальну активність душі, незалежної від тіла, але, яка використовує його в якості знаряддя, і доводилася непогрішність внутрішнього досвіду.

Надалі його трактування внутрішнього досвіду, звільнене від релігійного забарвлення, трансформувалася в поняття про інтроспекцію як особливого, властивого тільки психології, методу дослідження свідомості.

Показавши колізії становлення особистості, Августин у цій роботі створив у європейській культурі традицію «сповідей» як творів, що відтворюють процес осмислення індивідом свого життя й прагнення до самовдосконалення. Тим самим передбачивши й психотерапію в особливих станах свідомості («потік свідомості» У. Джеймса) і юнгівські архетипи.

Список використаної літератури

1. Дениел Н. Робинсон. Інтелектуальна історія психології / Дениел Н. Робинсон. – М. : Інститут філософії, теології й історії св. Фоми, 2005. – 568 с. 2. Решетников М. Психічний розлад. Лекції / М. Решетников. – СПб. : Східно-Європейський інститут Психоаналізу. 2008. – 272 с. 3. Франц А., Шелдон С. Людина і його душа: пізнання й лікування від стародавності й до наших днів. Культура. Видавнича група «Прогрес», Яхтмен. 1995. – 610 с. 4. Ярошевський М. Г. Історія психології від античності до середини ХХ століття / М. Г. Ярошевський. – М. : Изд. Академія, 1996. – 405 с.

Білецький О. А., Сарнацький С. В. Історико-генетичний підхід до проблеми норми і патології (найдавніший період: Олександрійська наука, Давній Рим)

Ця стаття – друга в циклі робіт про історичні й культурологічні підходи до осмислення дихотомії «норма-патологія» у релігійних і світських координатах. Драматична взаємодія складових цієї дихотомії створила цікавий сюжет про шляхи еволюції відносин суспільства й держави до осіб з відхиленнями в розвитку.

У даній статті триває огляд ролі цивілізаційних феноменів у розкритті сутності бінарної опозиції «норма/аномалія». Час і місце дії – кінець I століття до н.е. – початок II століття християнського літочислення, Олександрія Єгипетська, Древній Рим.

Ключові слова: унігенез, історіогенез, соціогенез, норма, патологія, психіатрія, клінічна психологія.

Белецкий А. А., Сарнацкий С. В. Историко-генетический подход к проблеме нормы и патологии (древнейший период: Александрийская наука, Древний Рим)

Эта статья – вторая в цикле работ об исторических и культурологических подходах к осмыслению дихотомии «норма-патология» в религиозных и светских координатах. Драматическое взаимодействие составляющих данной дихотомии создало интересный сюжет о путях эволюции отношений общества и государства к лицам с отклонениями в развитии.

В данной статье продолжается обзор роли цивилизационных феноменов в раскрытии сущности бинарной оппозиции «норма / аномалия». Время и место действия – конец I века до н.э. – начало II века христианского летоисчисления, Александрия Египетская, Древний Рим.

Ключевые слова: унигенез, историогенез, социогенез, норма, патология, психиатрия, клиническая психология.

Biletsky O., Sarnatsky S. Historical and Genetic Approach to the Problem of Norm and Pathology (the Most Ancient Period: Alexandrian Science, Ancient Rome)

This article is the second in the cycle of works on historical and cultural approaches to understanding the dichotomy "norm-pathology" in religious and secular coordinates. Dramatic interaction of the components of this dichotomy created an interesting plot about the ways of evolution of relations of society and state with people with deviations in development.

Determining the psychological norm, its separation from abnormal and painful changes in mental activity is an extremely difficult problem. Insufficiently studied principles of the organization of the psyche and its very essence stipulate the presence of a large variety of theoretical and methodological approaches to the definition of mental health, mental norms, the limits of this norm.

In this article, an overview of the role of civilizational phenomena in the disclosure of the essence of the binary opposition "norm / anomaly" continues. Time and place of action - the end of I century BC - the beginning of the 2nd century Christian christianity, Alexandria of Egypt, Ancient Rome.

Key words: unihenesis, histogenesis, sociogenesis, norm, pathology, psychiatry, clinical psychology.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37(09)(477)

Л. Ц. Ваховський

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ К. УШИНСЬКОГО

Видатний вчений-педагог, дитячий письменник Костянтин Ушинський (1824 – 1870) є однією з ключових фігур в історії вітчизняної освіти і педагогічної думки XIX століття. В українській педагогічній історіографії його не без підстав називають фундатором наукової педагогіки і народної школи, оскільки він визначально вплинув на становлення й розвиток шкільництва та всіх галузей педагогічної науки, у тому числі й порівняльної педагогіки.

Педагогічні погляди К. Ушинського розглянуто в роботах відомих учених-педагогів М. Гончарова, М. Грищенка, С. Єгорова, Д. Лордкіпанідзе, Є. Мединського, О. Піскунова, В. Струминського та ін., які показали його внесок в обґрунтування ідеї народності виховання,